

interdisciplinarnih metoda, što ukazuje na nastojanja hrvatske historiografije da prati suvremene evropske i svjetske trendove. Uspješno pratiti svjetske trendove, a uz to znati ponuditi i nešto novoga tim trendovima, nije nimalo lahko, ali jeste jedini način da pojedine male historiografije sa jugoistoka Evrope postanu primjetne na historiografskoj sceni. Vjerujem da *Časopis za suvremenu povijest* ima značajnoga udjela u održavanju hrvatske historiografije na toj sceni.

Husnija Kamberović

S. Courtois - N. Werth - J. Panne - A. Paczkowski - K. Bartosek - J. Margolin, *Crna knjiga komunizma*, izd. Bosančica print, Sarajevo 1999, str. 850.

Historiografija je tokom svog postojanja često bila korišćena izvan svog osnovnog zadatka da stvara dragocjena znanja o nekadašnjem životu ljudi. Historija je, po nekim razmišljanjima, tek vještina da se na osnovu krhotina prošlosti - koje se, nužno deformirane, ogledaju u očuvanim tekstovima iz jednog vremena - isprede jedan novi tekst, koji će zadovoljiti interese vlastitog vremena. Potreba vlastodržaca da historija kazuje samo ono što je njima mило, bila je jednako duga. Historiografija je zato stoljećima bila državna hagiografija. Pisanje o prošlosti je ovisilo od onog koji naručuje historijski rezultat i njime se koristi. Historija historiografije je puna primjera da je prošlost bila samo dokaz, opravdanje, ili oružje za objašnjenje suvremenosti. Što je vremenska distanca manja, dileme su veće, a nepoznanice dublje.

Mirko Đorđević smatra da su i komunisti imali bogatu *školu* svoje prilagodene historije - oni su, na primjer, decenijama čitavu noviju historiju svodili na historiju radničkog pokreta, antifašistički otpor su tumačili samo kao djelo svoje partije, pa su i samu historiju svoje partije, od prilike do prilike, od kongresa do kongresa, prilagođavali bez ikakvog ozbiljnijeg historiografskog kriterija. Najveća nevolja je, smatra on, pak, u tome - što je nešto slično dobilo razmjere kakve se ne sreću ni u davnim vremenima romantičarske historiografije; riječ je o nekakvom posebnom vidu historiografske supkulture koju njeguju neki pisci i publicisti, koja se spušta do grube karikature - u toj *historiografiji* činjenice nemaju skoro nikakvu vrijednost, nje - nice vrijede samo toliko koliko sada i ovdje odgovaraju. Historiografija novijeg razdoblja je zato pred velikim iskušenjima i izazovima. U svom daljem razvitku ona će, uz uvažavanje novih činjenica, morati da revidira brojne ocjene, da historijska zbivanja i procese predstavi kompleksnije i sa više rafiranosti.

Bauk komunizma odavno je prestao da kruži Evropom i svijetom. Svi mi, piše A. Solženjicin, treba da razmišljamo - kako se iščupati iz razvalina. U svim postsocijalističkim zemljama, kaže Laslo Vegel, postoji kriza identiteta. Čitave generacije su yaspitavane u komunističkom sistemu i duhu. Sa padom ovog

sistema i slomom komunističke ideologije, ljudi su postali neka vrsta ideoloških izbjeglica. Nastala je kriza identiteta, kada više ne mogu da pronađu sebe, ponašajući se veoma ambivalentno, suočeni na verbalnom nivou sa žestokim antikomunizmom. koji je na neki način *“frustracija koja izvire iz krize identiteta, znak da ljudi još uvek nisu raščistili sami sa sobom”*. Sporo se otvaraju tajni arhivi. KGB je u SSSR-u marljivo ispisivala dosijea, strogo čuvana u Lubjanki *“čudovištu kao iz bajke, koje se glomazno uzdiže u centru Moskve, poput nekog fosilnog monstruma”*. Velika Britanija svojedobno u periodu od 1929. do 1934. nije dozvolila politički azil Lavu Trockom, nakon njegovog razlaza sa Staljinom i odlaska iz Sovjetskog Saveza, pod obrazloženjem da vlada u Londonu nije htjela da kvari odnose sa zvaničnom Moskvom. Međutim, to nisu bili jedini ili čak stvarni razlozi za odbijane azila Trockom. Britanske vlasti su se zapravo plašile da Trocki u Kraljevstvu ne organizira revoluciju, pošto je u njemu imao veliki broj pristalica.

Knjiga *Crna knjiga komunizma* je impresivna studija koja neosporno izaziva nemir kod svojih čitaoca, neumoljivo udara na preostale idealističke predstave i iluzije, ako ih još uopće ima, o tom vremenu pokušaja *izgradnje socijalizma* širom svijeta i visokoj cijeni kojom je to *građenje* podmirivano. Odi-grala se ogromna tragedija *“koja nastavlja otežavati živote stotina miliona ljudi i koja će obilježiti ulazak u treći milenij”*. Uz novo viđenje historije, koje se smješta u drugojačije okvire, bespoštedna kritika stereotipa o prošlosti prouzrokuje tajac, pa i izvjesnu nelagodnost.

Svojom intrigantnom sadržinom i iznijetim činjenicama ova knjiga nikoga ne ostavlja ravnodušnim. Njeno objavljivanje 1997. u Francuskoj izazvalo je žestoke kritike u pojedinim ljevičarskim krugovima. Francuski intelektualci lijeve orijentacije su od 1945. do 1953. sporovodili pravi intelektualni teror u francuskoj javnosti: *“Nije se smjelo reći ništa protiv SSSR-a i Staljina a da vas ne proglase fašistom”* - tvrdi akademik Žan-Mari Ruar.

Knjiga je pokušala dati tabelu *“svih zločinačkih djela počinjenih u komunističkom svijetu, od individualnih ubistava do masovnih masakara”*, nastojeći da odgovori na pitanja da li su komunistički režimi mogli postići svoje ciljeve samo zahvaljujući najekstremnijem nasilju, odnosno da objasni činjenicu kako je komunistička vlast prihvatila i prakticirala zločin kao banalnu, normalnu, uobičajenu mjeru, i to decenijama. Njeni autori ustvrđuju da su komunisti počinili zločine nad oko sto miliona nedužnih građana u raznim zemljama svijeta: u SSSR-u 20 miliona mrtvih; u Kini 65 miliona; u Vijetnamu milion; u Sjevernoj Koreji dva miliona; u Kambodži dva miliona; u Istočnoj Evropi milion; u Latinskoj Americi 150.000; u Africi, 1.700.000; Afganistauu 1.500.000 itd. Historija komunističkog terora, po njima, predstavlja jedan od najkrupnijih dijelova evropske historije *koja čvrsto drži oba kraja velikog historiografskog pitanja o totalitarizmu. “Ovaj je upoznao hitlerovsku, ali i lenjinovsku i staljinovsku verziju, i nije zato prihvatljivo elaborirati polovično historiju, zanemarujući komunističku stranu”*. Svaki nacionalni komunizam bio je povezan

pupčanom vrpcom sa ruskom i sovjetskom maticom, doprinoseći da se taj svjetski pokret razvije. Kritičari ovog djela mogu u njemu vidjeti jednostranost. Anna-Luis Strong pisala je svojevremeno o sovjetskoj stvarnosti 30-ih i 40-ih godina ovog stoljeća: *Bila je to jedna od burnih, velikih povijesnih epoha, možda i najveća... Dala je milijune heroja, ali i dosta zločinaca.* Kritizirajući evropske predrasude koje kulminiraju Čerčilovom patetičnom izjavom da je Rusija *zagonetka umotana u misteriju unutar jedne enigme.* Martin Edward Malia je sovjetski period ocijenio samo kao jednu veliku "aberačiju" u razvoju Rusije. Povijest kao i svaka druga znanost, kažu historičari (R. Medvedev), ima pravo na apstrakciju. Samo iz sveukupnih studija koje razmatraju različite strane djelovanja može se doći do opće slike prošlosti. U povijesti, međutim, nema košare za otpatke (V. Hugo).

Knjiga ima pet dijelova. Prvi dio (*Država protiv svog naroda*) posvećen je analizi zbivanja u Rusiji, prvoj zemlji komunizma i motora svjetskog komunističkog sustava. Boljševici su razvili klasnu, široku teorijsku analizu koja nije u biti poznavala duboko nacionalnu, ako ne i nacionalističku dimenziju konflikta. Drugi dio (*Svjetska revolucija, građanski rat i teror*) govori o *izvozu revolucije*, ulozi i zadacima Kominterne: "*Lenjin je zasnovao Kominternu kao subverzivni međunarodni instrument, a između ostalih - Crvene armije, diplomacije, špijunaže itd*". Treći dio (*Druga Evropa - žrtva komunizma*) govori o odnosu SSSR-a prema Poljacima, zbivanjima u centralnoj i jugoistočnoj Evropi. Četvrti dio (*Komunizmi Azije: između 'redukacije' i masakra*) posvećen je zbivanjima u Kini, Sjevernoj Koreji, Vijetnamu, Laosu, Kambodži. Autori ustvrđuju kako je velika originalnost azijskih komunizama u tome što su uspješno prenijeli sa partije preideologizaciju i voluntarizam na cijelo društvo, stvarajući u jednom trenutku duboko holistička društva. Peti dio (*Treći svijet*) govori o Latinskoj Americi, Kubi, Nikaragvi, afrokomunizmu i komunizmu u Afganistanu.

U SSSR-u je nakon Drugog svjetskog rata primjenjivana taktika "*zlom protiv zla*" u borbi protiv *unutrašnjih neprijatelja*. Iz sovjetske republike Litvanije je od 1944. do 1953. preko 350.000 Litvanaca stočnim vagonima prevezeno u Sibir. U istom razdoblju je preko 15.000 ljudi osumnjčenih za *anti-sovjetski rad* dovedeno u zgradu NKVD u Viljusu, glavnom gradu Litvanije, na slatki išanje. Više od 700 je ubijeno, a ostaci tijela za koje se pretpostavlja da su njihova, docnije su pronađena u masovnoj grobnici par kilometara van grada. Mučenje nesanicom je bio omiljen način za iznuđivanje priznanja. U posebno izoliranim ćelijama zatvorenici su morali da stoje na betonskom pragu iznad poda preplavljenog ledenom vodom. Zaspati je značilo pad u vodu i grubo buđenje. Dnevno sljedovanje hrane od 300 grama hljeba i pola litra vode ubacivano je kroz prorez na vratima ćelija. Jedan od tadašnjih zatvorenika, bio je i docniji izraelski premijer Menahem Begin, koji je uhapšen u Viljusu septembra 1940. kao vođa omladinske cionističke organizacije. Deportiran je u Sibir, što mu je vjerovatno i spasilo život. Tu je bilo zatočeno i više litvanskih svećenika.

U vrijeme velikih moskovskih procesa, državni tužilac Višinski, upuštao se u tokove "animalizacije optuženih": *"Smrt hjesnim psima! Smrt ovoj bandi koja pred narodom krije svoje očnjake, zube zvjeri!* - grmio je on. Pretvaranje optuženih političkih krivaca u životinje davalo je psihološku podlogu i objašnjenje za zločine, koji su pravljani u ime ideologije, istaći će docnije historičari. Ovoj floskuli *nasjeli su* i mnogi intelektualci lijeve orijentacije. U doba montiranih procesa *Liga za prava čovjeka* poslala je u Moskvu protest, koji su, između ostalih, potpisali Ajnštajn i Tomas Man. Njima je otvorenim pismom odgovorio književnik Maksim Gorki: *"Smatram da su ova pogubljenja savršeno legitimna. Sasvim je prirodno što radnička i seljačka vlast uništava svoje neprijatelje kao vaške"*. *"Nacisti su bili nehumani* navodi Edgar Moren, *jer je njihova doktrina bila nehumana, a staljinisti su bili nehumani iako je njihova doktrina bila humana"*.

U Rumuniji su procesi koji su vođeni protiv bivših komunističkih istomišljenika *obogatili* umnogome historiju represije u zemljama centralne i istočne Evrope. Rumunija je bila vjerovatno prva zemlja koja je u Evropu uvela *metode prevaspitanja, pranjem mozгова*, koje su koristili komunisti u azijskim zemljama. Cilj ovih metoda je bio da navedu zatvorenike da se uzajmano tuku i optužuju. Ovaj *izum* prvi put je oprobano u zatvoru u Piteštiju. Sve moguće vrste sadizma bile su isprobane na logorašima: gašenje cigareta na raznim dijelovima tijela, batinjanje dok ne otpočnu otpadati komadi mesa, kao kod leproznih. Zatvorenici su bili prisiljavani da gutaju svoj izmet, a kada su povraćali, vraćano im je ono isprovraćano u grlo.

Autori knjige posvećuju relativno malo pažnje mjestu komunista u nekadašnjoj Jugoslaviji. Dijelom opisuju čistke unutar redova jugoslavenskih komunista između dva rata u SSSR-u, zaključujući: *"Sredinom 60-ih godina KP Jugoslavije rehabilitirala je stotinjak žrtava represije, ali nije bila preduzeta nikakva sistematska istraga. Istina, otvaranje takve istrage postavilo bi indirektno pitanje žrtava represije koja se vodila protiv pristalica SSSR-a u Jugoslaviji nakon razdvajanja 1948. I naročito, takva istraga podvukla bi kako je dolazak Josipa Broza Tita uslijedio nakon posebno krvave čistke. Činjenica da se Tito 1949. digao protiv Staljina ne umanjuje njegove odgovornosti u čistki sprovedenoj 30-ih godina"*. Valorizirajući zbivanja u toku Drugog svjetskog rata oni iznose kako su sve strane počinile brojne masakre *"jer je svaka nastojala istrijebiti direktne protivnike i nametnuti svoju vlast narodu"*. U tom kontekstu oni navode primjere obračuna komunista sa pripadnicima poraženih snaga. Autori dalje ocjenjuju da progon jugoslovenskih komunista - pristalica SSSR-a, koji je počeo 1948-1949. *"vjerovatno čini dio najmasovnijih proganjanja koje je Evropa upoznala do tada"*, nakon zbivanja u SSSR-u između dva rata, u Njemačkoj, i represiju nad komunistima u toku nacističke okupacije.

Autori pišu da u ljudskom sjećanju ostaje samo zločin protiv ličnosti, koji čini suštinu fenomena zvanog teror: *"Svi zločini se podvode pod jednu zajedničku nomenklaturu, premda je u praksi neki od njih jače izražen, zavisno*

od režima: pogubljenje, vješanje, davljenje, batinjanje; zatim usmrćivanje gladu (namjerno izazvana glad ili odbijanje da se ona spriječi); deportacija - smrt do koje dolazi tokom transporta (pješačenje ili prevoz u vagonima za stoku); smrt koja je posljedica prinudnih radova - iscrpljenost, bolest, glad, smrzavanje. Kada je riječ o periodima koji se nazivaju "građanski ratovi", sve je mnogo složenije; nije lako razlučiti koje su smrti posljedica borbe vlasti sa pobunjenicima, a šta spada u masakr civilnog stanovništva".

Ova knjiga predstavlja izazov za brojne suvremene istraživače u zemljama u kojima su komunisti vladali ili su se borili za vlast, da još više istraže fenomen komunizma, kao i dugotrajne posljedice u individualnoj i kolektivnoj svijesti, da inauguriraju široko gradilište istrage i refleksije.

Safet Bandžović

Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*,
izd. Izvori, Zagreb 1998.

Historičari znanjima o prošlosti doprinose reljefnijem sagledavanju, kao i tumačenju vremena u kojem stvaraju, iznoseći pritom i oprečna stajališta. Do izmjene historijske slike dolazi sa studioznim istraživanjima koja rezultiraju pouzdanim saznanjima u sukobu sa aktualnom slikom historije i njenim konačnim istinama. Poznati teoretičar kraja historije Francis Fukuyama misli da je historija konačno dostigla svoj cilj pobjedom najbolje države, one liberalne, da više neće biti napetosti, i da će nastati vrijeme u kojima će ljudske sposobnosti zakrčljati. U knjizi *Veliki prelom: ljudska priroda i rekonstrukcija društvenog poretka* on ustvrđuje da se civilizacija nalazi usred revolucije ravnoj promjenama koje su pratile prijelaz u industrijsko društvo, glorificirajući postindustrijsku eru, "gdje informacija i znanje sačinjavaju bazu ekonomskog života", izvedeći zaključak da je "ljudska priroda takva da uvijek rekonstituiše društvo u održive i funkcionalne oblike". Paul Kennedy piše u knjizi *Priprema za dvadeset prvi vijek*, da će historije biti dok je ljudi, da čovjek pred sobom ipak vidi "planetu opterećenu problemima i rascjepkanu".

Krajem devedesetih godina u nekim krugovima na Zapadu i na Balkanu zapažen odjek imala je intrigantna *civilizacijska paradigma*, polemična teorija harvardskog profesora Samuela Huntingtona o shvaćanju suvremenog svijeta u kontekstu konfiguracije različitih civilizacija, o sukobu civilizacija, čija je bit sadržana u tezi da "nejasne linije između civilizacija u budućnosti će postati bojno polje. Konflikt između civilizacija će biti posljednja faza u evoluciji konflikata u savremenom svijetu", predskazujući da će zbog sukoba civilizacija, sa lica zemlje, zbog svoje geostrateške pozicije, nestati Bosne i Izraela, pošto ne mogu preživjeti u okruženju drugojačijih i neprijateljskih civilizacija. John All-